

**Кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право. Кримінальний
процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність**

УДК 343:94(477)

С.А. Саблук
*доктор юридичних наук, доцент,
суддя Вінницького міського суду Вінницької області*

**Початки українського державотворення:
кримінально-правовий аспект**

У статті розглядається кримінально-правова протидія злочинності в Україні періоду визвольних змагань. Деталізується правоохоронний аспект державотворчої діяльності зазначеного періоду.

Ключові слова: правоохорона, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, боротьба зі злочинністю.

С. А. Саблук
*доктор юридических наук, доцент,
судья Винницкого городского суда Винницкой области*

**Начала украинского государственного
строительства: уголовно-правовой аспект**

В статье рассматривается уголовно-правовое противодействие преступности в Украине периода освободительной борьбы. Детализируется правоохранительный аспект государственного строительства в указанный период.

Ключевые слова: охрана порядка, Центральная Рада, Гетьманат, Директорія, борьба с преступностью.

S. Sabluk
Doctor of Science, Associate Professor,
Judge of Vinnitsa city court of Vinnitsa region

The Beginnings of the Ukrainian State Building: the Criminal Law Aspect

The article deals with the criminal-legal counteraction of crime in Ukraine during the period of liberation struggles. The law-enforcement aspect of state-building during this period is detailed.

Key words: law enforcement, Central Rada, Hetmanate, Directory, fight against crime.

Постановка проблеми

Зміни останніх років, які докорінно вплинули на нашу країну і суспільство, не могли не зачепити такий важливий аспект правоохоронної діяльності, як кримінально-правовий контроль злочинності. У цьому контексті досить повчальним є врахування історичного досвіду попередніх поколінь, навіть якщо він негативний, усвідомлення помилок та використання досягнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Правоохоронна діяльність періоду визвольних змагань вивчається низкою сучасних вітчизняних учених, зокрема О. Ярмишем, О. Бандуркою, В. Сідаком, Е. Кісілюком. Водночас, ці та інші вчені першочергову увагу приділяють її організаційно-правовим аспектам.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Таким чином, кримінально-правовий контроль злочинності потребує більш детального висвітлення.

Формулювання цілей статті

Таким чином, дана публікація має на меті заповнення існуючої прогалини. З огляду на масштабність проблематики, повне розкриття якої в межах однієї публікації фактично неможливе, основний акцент робиться на висвітленні правових механізмів боротьби зі злочинністю протягом перших місяців існування української

державності. А саме – в часи діяльності Центральної Ради України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зумовлена ходом економічного і політичного розвитку Російської імперії Лютнева революція 1917 р. поклала край існуванню монархії в країні. Для періоду становлення будь-якого нового ладу найбільш характерним є те, що зміна державного устрою супроводжується хаосом у сфері законодавства, оскільки деякий час діють старі закони, які згодом скасовуються, а на зміну їм приходять нові, котрі не можуть відразу врегулювати всі політичні, економічні та соціальні відносини в суспільстві. Тож перехідний період, в якому перебувала Україна в 1917 році, характеризувався відсутністю норм, які б легалізували державну владу.

Замість ліквідованих поліції і жандармерії стали створюватися підрозділи міліції, Червоної і Чорної гвардії, інші правоохоронні органи. До охоронно-розшукової діяльності залучалися неосвічені особи, часто з низькими моральними якостями, зовсім не знайомі з юриспруденцією, які керувалися насамперед класовим почуттям та особистими інтересами. Це створило умови для грубого ігнорування прав людини, свавілля влади, поширення хаосу, анархії і беззаконня. Революційні солдати, дезертири, звільнені з-під арешту злочинці, маючи при собі зброю, не визнавали ніяких правил поведінки й не

підкорялися нічийм наказам чи вимогам [1, с. 42-43].

За умов майже повної відсутності власних нормативних актів застосовувалися норми дореволюційного кримінального законодавства, а у сфері державної безпеки – постанова Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року». Крім того, використовувалася і постанова Тимчасового уряду 6 липня 1917 р., яка передбачала позбавлення волі у виправній установі строком до трьох років за публічні заклики до вбивства, розбою, грабежу, погромів та інших тяжких злочинів, а також до насильства над будь-якою частиною населення [2, с.79]. Винні у публічних закликах до невиконання законних рішень влади каралися триманням у в'язниці на такий же термін. Не зазнали змін ні самодержавний тюремний статут, ні тюремна інструкція. Застосування дореволюційних правових норм у боротьбі зі злочинністю здійснювалося відповідно до Закону «Про порядок видання нових законів» від 25 листопада 1917 р. [3]

Подекуди видавалися законодавчі акти місцевих органів влади, що визначали, які саме діяння на тій чи тій території є злочинними, і встановлювали міри покарання за них. Мала місце також законодавча ініціатива судових органів, які внаслідок застарілості законодавчої бази самі змушені були вирішувати, що вважати злочином і санкцію за нього.

Загалом усі суспільно небезпечні діяння, які за часів Центральної Ради кваліфікувалися як злочини, Е. Кісілюк поділяє на кілька груп: проти держави (зрада, шпигунство, дії, спрямовані на насильну зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, пропаганда війни); злочини проти власності (крадіжка, грабїж, розбій, шахрайство, умисне знищення або пошкодження майна); проти особи (вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, згвалтування); господарські (спекуляція, шахрайство, виготовлення спиртних напоїв і торгівля ними); служ-

бові (зловживання владою або службовим становищем) та інші, зокрема хуліганство, незаконне здійснення арешту або обшуку, зберігання зброї [див.: 4].

Діяльність офіційних органів місцевого державного управління, і без того мало-ефективних, ускладнювалася паралельним функціонуванням недержавних структур, які претендували на виконання владних функцій: селянських спілок, революційних комітетів, комітетів порядку революції тощо. Спроби сконцентрувати основні напрями управлінської діяльності на розбудові всіх необхідних інститутів держави та стабілізації політико-соціальної ситуації в Україні зазнали краху. Діаметральна протилежність інтересів різних соціальних груп призводила до того, що відносна стабілізація в одній галузі суспільних відносин викликала дестабілізацію в іншій [5-7].

Лише з часу прийняття III Універсалу Мала Рада затвердила запропонований Генеральним Секретаріатом законопроект про судові і правоохоронні органи. А після підписання Брестського миру та відновлення влади Центральної Ради на території України та зосередилася на проблемах кримінально-правового захисту державного суверенітету. В березні 1918 р. набрав чинності Закон про покарання осіб, які шляхом збройної боротьби намагалися ліквідувати українську державність. У квітні ще встигли прийняти закон про недоторканність членів Центральної Ради, а вже невдовзі його було порушено в ході гетьманського перевороту.

Низька ефективність урядових заходів щодо забезпечення правопорядку в Україні спонукала населення до самостійного пошуку захисту від злочинності, у зв'язку з чим почали створюватися українські добровільні міліцейсько-військові формування – так зване Вільне козацтво, організоване за територіальним принципом. Озброєння вони купували на кошти із зібраних податків. Козакам заборонялося робити арешти і обшуки без доручення судових органів чи місцевої адміністрації, вказівки яких по боротьбі зі злочинністю

для підрозділів Вільного козацтва були обов'язковими [1, с.43].

Після гетьманського перевороту козацтво було роззброєне. Провоохоронна діяльність в Українській державі здійснювалася відповідно до принципів жорсткої моделі централізованої влади.

В Україні доби Гетьманату кримінальне законодавство розвивалося за трьома головними напрямками. Посилена увага законодавців була спрямована: по-перше, на злочини проти держави та охорону громадського порядку і громадського спокою (до них належали протиправні діяння, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; посягання на життя державного діяча; бандитизм; контрабанда та інші); по-друге, на злочини проти власності – крадіжка, грабіж, шахрайство, умисне знищення або пошкодження майна та ін.; по-третє, на господарські злочини. Що до останнього, то в основному велася боротьба зі спекуляцією різними видами товарів. Зверталася увага також на законодавче регулювання боротьби з іншими видами злочинів, зокрема злочинами проти особи, військовою підсудністю, хабарництвом, установлювався порядок провадження деяких карних справ та інше [8, с.420].

Характерною рисою законодавчої діяльності Гетьманату була відсутність конкретної законодавчої програми. Чимало з прийнятих нормативних документів, які визначали орієнтири життєдіяльності держави на найближчу перспективу, мали тимчасовий характер. Реалізуючи політику реставрації, гетьманський уряд реанімував кримінально-правові нормативні приписи царського режиму. Ключовим законом тут було «Кримінальне уложення» 1903 р. та «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1885 р. Відновлювалися навіть архаїчні самодержавні норми, ліквідовані Лютневою революцією, як-то Закон від 2 грудня 1905 р. про покарання за участь у страйках, відновлений 19 липня 1918 р.

Водночас, з огляду на розмах злочинності, положення цих законів доводилося

уточнювати. Зокрема, 14 червня 1918 р. було прийнято «Постанови про деякі тимчасові зміни кар за крадіж, шахрайство, присвоєння та розтрату чужого майна і поширення підсудності карних справ Мировим Суддям», згідно з якими до відповідальності притягувалися особи, коли вартість захопленого не перевищувала 1500 крб.

З огляду на розмах корупції у сфері захисту економічних інтересів держави, 2 вересня 1918 р. було прийнято Закон про відповідальність державних службовців та військовослужбовців, задіяних у контрабанді. Розрізнялися два види цього злочину – під час виконання службових обов'язків з охорони кордонів і злочин, вчинений поза виконанням таких обов'язків.

Значна увага приділялася злочинам проти власності. Велася боротьба з крадіжками майна, розбоями, шахрайством, присвоєнням та розтратою майна. Водночас, першочергові зусилля держави спрямовувалися на захист інтересів великого капіталу, поміщицтва. З цією метою приймалися доповнення до знову чинних дореволюційних норм. Зокрема, передбачалися покарання за підпал власником свого майна; за умисне знищення власником чи сторонніми особами сільськогосподарських речей, у тому числі живий і робочий сільськогосподарський інвентар. А задля безперешкодного проведення ревізій, виконання зобов'язань перед союзниками та придушення невдоволення селянства було прийнято «Тимчасовий закон про заходи боротьби із розрухою сільського господарства» від 8 липня 1918 р. та «Закон про передачу хліба врожаю 1918 р. у розпорядження держави» від 15 липня 1918 р., котрі наділяли винятковими повноваженнями губернiальні земські комісії та вводили кримінальну відповідальність за приховування чи пошкодження хлібних запасів [8, с. 422].

При захисті політичного режиму широко застосовувалося військово-судочинство. Воно врегульовувалося «Постановою про деякі тимчасові заходи щодо охорони дер-

жавного порядку і громадського спокою» від 26 липня 1918 р. Вона надавала право передавати до Військового суду для за-судження, згідно із законами військового часу, справи про вчинення приватними особами злочинів, які становлять небезпеку для державного порядку й громадського спокою, навіть якщо ці злочини були вчинені в місцевостях, у яких не оголошено воєнний стан. До таких злочинів належали всі, передбачені «Законом про військову підсудність» від 30 травня 1918 р. [8, с. 423].

Утім, репресії не допомогли. На хвилі всенародного невдоволення гетьманську диктатуру було повалено і до влади прийшла Директорія УНР. З огляду на надзвичайні обставини, в умовах яких їй довелося діяти, про якусь організовану роботу в сфері кримінально-правового контролю боротьби зі злочинністю тут говорити не доводиться. Основна увага приділялася боротьбі із військовими злочинами.

Законодавча діяльність Директорії у цій сфері була спрямована на нормативне забезпечення роботи надзвичайних військових судів, які у своїй діяльності керувалися існуючим на території УНР загальним та військовим кримінальним законодавством. В основі кримінального права Директорії УНР лежали норми дореволюційного кримінального законодавства. Протягом 1917–1921 рр. у період українського державотворення характерною рисою розвитку кримінального права було широке застосування норм кримінального законодавства Російської імперії. Проте поруч з цим відбувався процес поступового обмеження сфери застосування певних кримінальних законів та прямого скасування частини з них [9, с. 52]. Причиною цього стали уявлення про соціальну несправедливість, яка вважалася головним чинником суспільних негараздів: злиденності, насильства, злочинності. Вже у Декларації Директорії УНР 1918 р. зазначалося, що наслідком грабіжницької політики часів панування буржуазії та поміщиків стало злидарство, моральний занепад людей,

розквіт спекуляції, насильства, жорстокості, сваволі. З урахуванням провини у цьому нетрудових експлуататорських класів, їх було позбавлено Директорією права голосу [10, с. 49-50]. Позбавлення частини населення права голосу було одним із кроків на шляху обмеження прав, характерних для власне прав громадянина. Класовий підхід до їх визначення призводив до штучного поділу населення на повноправних та неповноправних. При цьому поступово почала поширюватися практика репресій щодо неповноправних осіб, які належали до антагоністичних класів. Нехтування соціальною стратифікацією суспільства та спрощений підхід до аналізу суспільних відносин відповідним чином вплинули на формування уявлень про суть злочинної поведінки, яка розглядалася апріорі притаманною представникам антагоністичного класу. Тому протидія злочинності часто ґрунтувалася на розумінні необхідності фізичного знищення політичних противників. Це стало однією з причин розгляду їх у якості найбільш небезпечних злочинців, оскільки їхня діяльність прямо загрожувала збереженню суб'єктності на політичній арені. Особливо помітним подібний підхід був у діяльності більшовиків, які, по суті, діляли в руслі класового розуміння ломброзіанства, коли протидія злочинності розглядалася як запровадження заходів безпеки від злочинців шляхом їх винищення. Проте подібні дії спостерігалися й у діяльності українських урядів та представників білого руху, сприяючи не лише криміналізації суспільства, а й насадженню уявлень про справедливість, у тому числі й як фізичне знищення опонентів.

Саме класове уявлення про суть злочинної поведінки породжувало утопічні ідеї щодо встановлення соціальної справедливості шляхом насильства аж до здійснення світової революції з масовою етатизацією суспільства. При цьому етнополітичний менеджмент часто спрямовувався не на вирішення міжетнічних конфліктів шляхом переговорів та взаємних поступок, а на їх силовому розв'язанні.

На формування уявлень про злочинну поведінку також справило вплив те, що східно- та південноукраїнські території опинилися у сфері протиборства кількох суб'єктів політики, утворених на території колишньої Російської імперії, серед яких виділялися шовіністично налаштовані представники червоного та білого рухів (хоча їхня риторика й відрізнялася прихильністю до «інтернаціоналізму» чи збереження «єдиної та неподільної» Російської держави) й УНР. Для Тимчасового уряду, що успадкував великодержавні, централістичні підходи царизму до національної політики, проурядових партій і організацій (кадети, есери, меншовики, «Бунд»), Україна існувала в основному виключно як географічне, а не політико-адміністративне поняття [11]. Українська Центральна Рада сприймалася спочатку як «виключно національне об'єднання». Але через деякий час вона «стала дивитися на себе як на орган автономний і незалежний від місцевих російських закладів [12, с. 9]. При цьому класовий підхід оголошувався панівним навіть у сфері визначення кордонів Української держави. Так, Центральна Рада виключення зі своєї сфери впливу промислово розвинутих губерній Лівобережжя називала «класовим» з огляду на те, що московська буржуазія не бажала позбутися Донецько-Криворізького басейну, без якого «не змогла б вижити» [13, с. 218]. У зв'язку з цим класовий підхід завдяки зусиллям окремих гравців на політичній арені України став розповсюджуватися й на сферу етнополітики, що в кінцевому рахунку сприяло пошуку ворогів із середовища етнічних груп. Це призводило до поширення погромів на основі етнічної приналежності, що виводило насильство та, власне, й сферу застосування державного примусу поза межі загальноприйнятих норм права.

І хоча в Україні ломброзіанство не отримало масового поширення, проте це не означало, що серед українських криминологів та фахівців інших наукових галузей тоді й пізніше не було прихильників погляду про участь, і навіть визначальну,

у детермінації злочинів індивідуальних властивостей людини, які мають біологічне, в тому числі психофізичне, а можливо, і генетичне походження [10, с. 50].

Події 1917–1921 рр., що відбувалися на теренах колишньої Російської імперії, в тому числі й в Україні, зайвий раз показали, що терор був і є обов'язковим елементом громадянської війни як такої [14, с. 177]. Вже система гетьманського правління була вітчизняною моделлю авторитаризму, прикладом управління державою в екстремальних умовах [15, с. 4]. Поруч з цим червоний та білий терор стали вагомими важелями забезпечення успіху в протистоянні. Репресивні дії здійснювалися не лише військовими, а й цивільними структурами влади за поширення розстрілів заручників, публічних страт та катувань, а також переведення військових частин (особливо Червоної Армії) на «самозабезпечення», що виливалося у відвертий грабунок цивільного населення, ставлення до якого було тотожним ставленню до переможеного ворога. А можливості пограбування часто обмежувалися лише пропускнуою здатністю транспорту [16, арк. 60-62].

Висновки

Таким чином, протягом 1917-1920 рр. тривав пошук та випробування функцій, що їх мали виконувати правоохоронні органи загалом. Цей процес супроводжувався не тільки використанням досвіду Російської імперії, а й намаганнями покласти в його основу національну нормативно-правову базу. Зростання рівня політичної і загально-кримінальної злочинності всі уряди намагалися подолати не тільки за допомогою силових структур держави, а й застосовуючи позасудові репресії. Правоохоронна ж діяльність спрямовувалася насамперед на захист вузькокласових та партійно-державних інтересів верховної влади, а вже потім вирішувала складні завдання охорони громадського правопорядку в країні.

Попри це, було розроблено і впроваджено в життя положення кримінально-

го й кримінально-процесуального права, яких потребувало життя. Зокрема, Директорією УНР було створено єдиний загальнодержавний кримінальний кодекс – Ста-

тут Карний. Однак у зв'язку з важким економічним станом, політичною нестабільністю та постійними військовими діями на території Української держави впровадити їх у життя не вдалося.

Література

1. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність / О. М. Бандурка. Ч. I: Підручник. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
2. Луценко Ю. В. Генезис розвитку кримінальної відповідальності за державну зраду на теренах України / Ю. В. Луценко, В. В. Мозговий // Європейські перспективи. – 2016. – Вип.2. – С.75-80.
3. Закон «Про порядок видання законів» (8 грудня 1917 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/998/17/>
4. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917-1921 рр.) / Е. М. Кісілюк. – К.: Вид-во Європейського університету, 2011. – 232 с.
5. Яременко О. І. Система центральних органів державного управління Української держави (квітень-грудень 1918 р.) / О. І. Яременко // Вісник УАДУ. – 1998. – № 4. – С. 40–47.
6. Яременко О. І. Державна влада в умовах перехідного періоду: вітчизняний досвід 1918–1920 рр. / О. І. Яременко // Підтекст. – 1998. – № 51/52 (121/122). – С. 32–35.
7. Яременко О. І. Правовий статус особи в Українській державі гетьмана П. Скоропадського / О. І. Яременко // Південь України і складання української державності: історія та сучасність: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Одеса, 1994. – С. 130–132.
8. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство доби Гетьманату / Е. М. Кісілюк // Держава і право. Збірник наукових праць. – 2001. – Т.13. – С.418-425.
9. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : навч. посіб. / І. Я. Терлюк. – Л.: Ліга Прес, 2007. – 92 с.
10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія та практика / А. П. Закалюк. – У 3 т. – Т. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К. : Ін Юре, 2007. – 382 с.
11. Солдатенко В. Ф. Донецько-Криворізька республіка. Історія сепаратистського міфу / В. Ф. Солдатенко // Дзеркало тижня. – 2011. – 11 лютого.
12. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний / А. А. Гольденвейзер // Революция на Украине по мемуарам белых. – М.-Л.: Госиздат, 1930. – С.2-10.
13. Матеріали засідання Малої Ради від 6 серпня 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 218.
14. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст.: Історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін.; відповід. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – 952 с.
15. Яременко О. І. Державне управління в Україні в період Гетьманату (квітень – грудень 1918 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01. – К., 1999. – 20 с.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 60–62.